अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२३] १५ एस.सी.आर. ८४१ : २०२३ आइ.एन.एस.सी. १०६५

मुद्दाको विवरण

द कौशिक म्युच्युअली एडेड कोअपरेटिभ हाउसिङ सोसाइटी

बनाम

अमीना बेगम र अर्का

(देवानी अपील नं. ७९०३ को २०२३)

१ दिसम्बर, २०२३

[बी. भी. नागरथ्न र उज्जल भुयान, जे.जे.]

शीर्षक

विचाराधीन मुद्दा: प्रतिवादीले एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्ने याचिका दायर गर्न में हुई ढिलाइको माफी माग्दै दायर गरेको आवेदन जिल्ला अदालतले खारेज गरेको थियो। त्यसको परिणामस्वरूप, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्ने याचिका पनि खारेज गरिएको थियो। पुनरावलोकनमा, उच्च अदालतले ढिलाइको माफी माग्ने आवेदन खारेज गर्ने आदेशलाई रद्द गरेर जिल्ला अदालतले खारेज गरेको देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गतको याचिकालाई स्वीकार गरेको थियो। उच्च अदालतको आदेश उचित थियो कि होइन।

देवानी प्रक्रिया संहिता, १९०८ - आदेश IX नियम १३; धारा ११५ - अपिलकर्ताले बिक्री सम्झौता निष्पादन गर्ने डिक्री माग गर्दै मुद्दा दायर गरेका थिए - एक्स-पार्टे डिक्री जारी गरिएको थियो - प्रतिवादीले आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्ने र ढिलाइको माफी माग्ने आवेदन दायर गरेका थिए - खारेज गरिएको थियो - धारा ११५ अन्तर्गत पुनरावलोकन याचिका दायर गरिएको थियो, उच्च अदालतले आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको र खारेज गरिएको याचिका स्वीकार गरेको बुझिने गरी उक्त आदेश रद्द गरेको थियो - उचितता:

निर्णय: जब आदेश IX नियम १३ सीपीसी अन्तर्गत दायर गरिएको कुनै पनि आवेदन वा याचिका खारेज गरिन्छ, प्रतिवादीले सीपीसी को आदेश XLIII नियम १ को शर्तमा अपील दायर गरेर उपाय प्राप्त गर्न सक्छ - यसर्थ, जब आदेश IX नियम १३ सीपीसी अन्तर्गत कुनै आवेदन/याचिका खारेज गरिन्छ, सीपीसी को धारा ११५ अन्तर्गत देवानी पुनरावलोकन याचिका उठ्ने अवस्था हुँदैन - यसरी, एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध प्रतिवादीसँग प्रभावकारी अपिलको उपाय उपलब्ध हुँदा, एक्स-पार्टे प्रतिवादीको आदेश खारेज गर्न इन्कार गर्ने आदेशलाई सीपीसी को धारा ११५ को पुनरावलोकन याचिका दायर गर्नु उचित हुँदैन - सीपीसी को आदेश XLIII नियम १(घ) अन्तर्गत उपलब्ध अपिलको उपायका कारण, यस मुद्दामा सीपीसी को धारा ११५ अन्तर्गत दायर गरिएको पुनरावलोकन याचिका स्वीकार योग्य थिएन - जहाँ सीपीसी वा कुनै कानून अन्तर्गत अपील दायर गर्न स्पष्ट प्रावधान उपलब्ध छ, त्यसलाई बाइपास गरेर पुनरावलोकन याचिका दायर गर्न मिल्दैन - पुनरावलोकनाधीन आदेश रद्द - वैकल्पिक उपाय। [पैरा १६, १७]

अन्य मुद्दा विवरण, समावेशित आदेश र उपस्थिति

नागरिक अपिल न्यायाधिकार: देवानी अपील नं. ७९०३ को २०२३।

हैदराबादस्थित तेलंगाना राज्यको उच्च अदालतको मिति ०८.०१.२०२१ को फैसला र आदेशबाट सीआरपी नं. ४८६६ को २०१८।

उपस्थिति:

सी. एस. वैद्यनाथन, गोपाल संकरनारायणन, वरिष्ठ अधिवक्ता, विनय पी. त्रिपाठी, सुश्री मोनालिसा कोसारिया, बी. श्रावण शंकर, बी. येशवन्त राज, विनायक गोयल, नितिश राज, सुश्री शिवानी विज, सुश्री झान्वी दुबे, अधिवक्ता, अपिलकर्ता।

साजन पूवायया, वरिष्ठ अधिवक्ता, श्रीमती संजन्थी साजन पूवायया, येलामंचिली शिव संतोष कुमार, रुद्रजीत घोष, तारुण गुप्ता, अधिवक्ता,

प्रतिवादी।

सर्वोच् न्यायालयको निर्णय / आदेश

आदेश

१. अनुमति प्रदान गरिएको।

२. हैदराबादस्थित तेलंगाना राज्यको उच्च अदालतका एकल न्यायाधीशद्वारा मिति ०८.०१.२०२१ मा पारित देवानी पुनरावलोकन याचिका नं. ४८६६/२०१८ को आदेशबाट व्यथित भएर यो अपील दायर गरिएको हो।

३. हामीले अपिलकर्ताका लागि वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सी. एस. वैद्यनाथन र वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गोपाल संकरनारायणन तथा पहिलो प्रतिवादीका लागि वरिष्ठ अधिवक्ता श्री साजन पूवायया को सुनुवाइ गरेका छौं र अभिलेखमा उपलब्ध सामग्रीहरू हेरेका छौं। यस अदालतको मिति २५.०४.२०२३ को आदेशानुसार दोस्रो प्रतिवादीलाई पक्षहरूको सूचीबाट हटाइएको छ।

४. संक्षेपमा भन्दा, तथ्य यस प्रकार छ कि यहाँका अपिलकर्ताले मिति २६.०४.१९८५ को बिक्री सम्झौता निष्पादन गर्ने डिक्री माग्दै हैदराबादस्थित नगर देवानी अदालतका V-वरिष्ठ देवानी न्यायाधीशको दायरी नं. ११४४/१९८८ मा मुद्दा दायर गरेका थिए। उक्त मुद्दामा, यहाँका प्रतिवादी(हरू) लाई एक्स-पार्टे घोषित गरिएका थिए। त्यसपछि, मिति १५.०२.१९९९ मा एक्स-पार्टे डिक्री पारित गरिएको थियो। कार्यान्वयन अदालतमा एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध कार्यान्वयन कार्यवाही अझै लम्बिएको छ भनिएको छ। तथापि, यहाँका पहिलो प्रतिवादीले मिति १५.०२.१९९९ को एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्न र सिमित ऐन, १९६३ को धारा ५ अन्तर्गत ५७६७ दिनको ढिलाइ माफी माग्न मिति ०७.०१.२०१६ मा आवेदन दायर गरेका थिए।

५. मिति ०७.०६.२०१८ को आदेशद्वारा, हैदराबादस्थित नगर देवानी अदालतका V-

वरिष्ठ देवानी न्यायाधीशले देवानी प्रक्रिया संहिता, १९०८ ("सीपीसी" सुविधाका लागि) को आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्ने आवेदन दायर गर्न ५७६७ दिनको ढिलाइ माफी माग्ने आई.ए. नं. ३०/२०१६ लाई खारेज गरेका थिए। जिल्ला अदालतले उक्त आवेदनको विचार गरेर मिति ०७.०६.२०१८ को आदेशद्वारा ढिलाइ माफी माग्ने आवेदन खारेज गरेको थियो। त्यसको परिणामस्वरूप, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्न दायर गरिएको याचिका पनि खारेज गरिएको थियो।

६. व्यथित भएर, यहाँका पहिलो प्रतिवादीले मिति १५.०२.१९९९ को एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्ने याचिका दायर गर्न ५७६७ दिनको ढिलाइ माफी माग्ने आवेदन खारेज गर्न जिल्ला अदालत सही नभएको भन्दै सीपीसीको धारा ११५ अन्तर्गत देवानी पुनरावलोकन याचिका उच्च अदालतमा दायर गरेका थिए।

७. पुनरावलोकनाधीन मिति ०८.०१.२०२१ को आदेशद्वारा, उच्च अदालतले दायर नं. ११४४/१९८८ को आई.ए. नं. ३०/२०१६ मा मिति ०७.०६.२०१८ मा पारित आदेश रद्द गरेको छ, जसले देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको र खारेज पनि भएको याचिका स्वीकार गरिएको बुझिन्छ। देवानी पुनरावलोकन याचिकामा, उच्च अदालतले मिति १५.०२.१९९९ को एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्ने देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको याचिका दायर गर्न ५७६७ दिनको ढिलाइ माफी दिएर जिल्ला अदालतलाई यो आदेशको प्रमाणित प्रतिलिपि प्राप्त गरेको मितिले चार महिनाभित्र याचिका निपटान गर्न र मुद्दाको सुनुवाइ चाँडो गर्न निर्देशन दिएको छ।

८. उच्च अदालतद्वारा देवानी पुनरावलोकन याचिकामा पारित उक्त आदेशबाट व्यथित भएर, वादी/अपिलकर्ताले यो अपील दायर गरेका छन्।

माथि उल्लेख गरिएअनुसार, हामीले संबन्धित पक्षका सम्मानित वरिष्ठ वकिलहरूको सुनुवाइ गरेका छौं र अभिलेखमा उपलब्ध सामग्रीहरू हेरेका छौं।

९. सुरुवातमा, यस अदालतले जिल्ला अदालतले देवानी प्रक्रिया

संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको याचिकामा ढिलाइ माफी माग्ने आवेदन खारेज गरेको आदेशको विरुद्ध देवानी पुनरावलोकन याचिका कसरी स्वीकार्य हुन सक्छ भनी प्रश्न गरेको थियो।

१०. दाबीहरूको क्रममा, वास्तवमा, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको याचिका खारेज गर्ने आदेश अपिलयोग्य आदेश हो र, यसकारण सीपीसीको धारा ११५ अन्तर्गतको देवानी पुनरावलोकन याचिकाको सट्टा उच्च अदालतमा अपील दायर गर्नु पर्ने थियो।

११. तत्काल सन्दर्भको लागि, सीपीसीको धारा ११५ को तुलनामा सीपीसीको आदेश XLIII नियम १(घ) यसप्रकार उद्धृत गरिएको छः

"आदेश XLIII नियम १. आदेशहरूबाट अपील - धारा १०४ को प्रावधानहरू अन्तर्गत देहायका आदेशहरूबाट अपील दायर गर्न सकिनेछ, अर्थात्:-"

(क) xxx

(ग) xxx

(घ) आदेश IX को नियम १३ अन्तर्गत एक्स-पार्टे रूपमा पारित डिक्री रद्द गर्ने आदेशको लागि दायर गरिएको आवेदन (अपिल योग्य मुद्दामा) खारेज गर्ने आदेश।"

धारा ११५ - पुनरावलोकन।

(१) उच्च अदालतले त्यस्ता उच्च अदालतको अधीनस्थ कुनै पनि अदालतद्वारा निर्णय गरिएको कुनै पनि मुद्दाको अभिलेख बोलाउन सक्छ र जुन मुद्दामा त्यस्तो अधीनस्थ अदालतमा कुनै पनि अपील लाग्दैन, र यदि त्यस्तो अधीनस्थ अदालतले-

(क) कानूनद्वारा प्रदत्त क्षेत्राधिकारको प्रयोग गरेको देखिन्छ, वा

(ख) त्यस्तो प्रदत्त क्षेत्राधिकारको प्रयोग गर्न असफल भएको देखिन्छ, वा

(ग) आफ्नो क्षेत्राधिकारको प्रयोगमा कानूनविपरीत वा महत्वपूर्ण अनियमितता गरेको देखिन्छ,

तब उच्च अदालतले त्यस मुद्दामा जुन उचित ठान्छ त्यस्तो आदेश दिन सक्छः

प्रस्तावनाः उच्च अदालतले यस धारा अन्तर्गत त्यस्तो कुनै पनि आदेश बदल्न वा उल्टाउन हुँदैन जो मुद्दा वा अन्य कार्यवाहीको क्रममा गरिएको छ, जब सम्म कि त्यस्तो आदेश, यदि पुनरावलोकन माग्ने पक्षका पक्षमा गरिएको भए, मुद्दा वा अन्य कार्यवाही अन्तिम रूपले निपटान गर्नेछ।

(१) उच्च अदालतले यस धारा अन्तर्गत त्यस्तो कुनै पनि डिक्री वा आदेश बदल्न वा उल्टाउन हुँदैन जसको विरुद्ध उच्च अदालत वा त्यसका अधीनस्थ कुनै अदालतमा अपील लाग्छ।

(२) पुनरावलोकनले अदालतको अगाडि मुद्दा वा अन्य कार्यवाहीको रोक लगाउने काम गर्दैन, जब सम्म कि त्यस्तो मुद्दा वा अन्य कार्यवाही उच्च अदालतद्वारा रोकिएको नहोस्।

स्पष्टीकरण।- यस धारामा, "कुनै पनि मुद्दा जुन निर्णय गरिएको छ" भन्नाले मुद्दा वा अन्य कार्यवाहीको क्रममा गरिएको कुनै पनि आदेश वा कुनै पनि मुद्दा वा अन्य कार्यवाहीको क्रममा गरिएको कुनै पनि मुद्दा निर्णयलाई समेत जनाउँछ।"

१२. एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध, प्रतिवादीसँग तीन उपायहरू उपलब्ध छन्। पहिलो, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्न आवेदन दायर गर्ने; दोस्रो, देवानी प्रक्रिया संहिताको धारा ९६(२) अन्तर्गत एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध अपील दायर गर्ने; र तेस्रो, त्यस्तै अदालतमा एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध समीक्षा गर्ने।

१३. देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत आवेदन दायर गर्ने र देवानी प्रक्रिया संहिताको धारा ९६(२) अन्तर्गत एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध अपील दायर गर्ने दुवै उपाय प्रतिवादीका लागि समानान्तर उपलब्ध छन्। तथापि, एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध प्रतिवादीद्वारा दायर गरिएको

अपील खारेज भएपछि, जब सम्म कि त्यसलाई वापस नलिइएको हो, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गतको उपाय अनुसरण गर्न मिल्दैन। त्यसको विपरीत, यदि देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको आवेदन खारेज गरिएको छ भने, देवानी प्रक्रिया संहिताको धारा ९६(२) अन्तर्गत एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध अपील दायर गर्न र जारी राख्न सकिन्छ। यसरी, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गतको आवेदन खारेज भएपछि पनि एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध अपील स्वीकार्य हुन्छ।

१४. भानु कुमार जैन बनाम अर्चना कुमार, एआईआर २००५ एससी ६२६ : (२००५) १ एस.सी.सी. ७८७ मा, सिन्हा, जे.ले पैरा २६ मा यसप्रकार बताएका छन्:

"जब एक्स-पार्टे डिक्री पारित गरिन्छ, प्रतिवादीसँग (समीक्षा याचिका दायर गर्ने र धोखाधडीको आधारमा एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्ने मुद्दा दायर गर्ने अलावा) दुई स्पष्ट विकल्प छन्, एक, अपील दायर गर्ने र अर्को, संहिताको आदेश IX नियम १३ को शर्तमा आदेश रद्द गर्न आवेदन दायर गर्ने। उसले दुवै कार्यवाहीहरू एकसाथ गर्न सक्छ तर यदि अपील खारेज गरिएको छ जसको परिणामस्वरूप जिल्ला अदालतद्वारा पारित एक्स-पार्टे डिक्री अपिल अदालतद्वारा पारित आदेशमा मर्ज भएको छ भने, संहिताको आदेश IX नियम १३ को स्पष्टीकरणलाई ध्यानमा राख्दै आदेश IX नियम १३ अन्तर्गतको याचिका स्वीकार्य हुने छैन। तर, उक्त प्रावधानको स्पष्टीकरण I ले विपरीत पनि सत्य हो भन्ने सुझाव दिँदैन।"

१५. देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत पारित एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्न आवेदन खारेज गर्ने आदेशको विरुद्ध अपील प्रदान गरिएको छ। जब एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्न ढिलाइ माफी माग्ने आवेदन दायर गरिन्छ र त्यो खारेज गरिन्छ र परिणामस्वरूप, याचिका पनि खारेज गरिन्छ, तब देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश XLIII नियम १(घ) अन्तर्गत अपील स्वीकार्य हुन्छ। यसरी, एक्स-पार्टे डिक्री रद्द गर्न इन्कार गर्ने आदेशको विरुद्ध मात्र अपील स्वीकार्य हुन्छ

जबकि यस्तो आवेदन स्वीकार गर्ने आदेश पारित भएमा, त्यो अपिलयोग्य हुँदैन।

१६. यसरी, जब देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको कुनै पनि आवेदन वा याचिका खारेज गरिन्छ, प्रतिवादीले देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश XLIII नियम १ को शर्तमा अपील दायर गरेर उपाय प्राप्त गर्न सक्छ। यसर्थ, जब आदेश IX नियम १३ सीपीसी अन्तर्गत कुनै आवेदन/याचिका खारेज गरिन्छ, सीपीसी को धारा ११५ अन्तर्गत देवानी पुनरावलोकन याचिका उठ्ने अवस्था हुँदैन। यसरी, एक्स-पार्टे डिक्रीको विरुद्ध प्रतिवादीसँग वैकल्पिक र प्रभावकारी अपिलको उपाय उपलब्ध हुँदा, एक्स-पार्टे प्रतिवादीको आदेश खारेज गर्न इन्कार गर्ने आदेशलाई सीपीसी को धारा ११५ को पुनरावलोकन याचिका दायर गर्नु उचित हुँदैन।

१७. जब सीपीसी वा कुनै कानूनमा अपील दायर गर्न स्पष्ट प्रावधान उपलब्ध छ, त्यसलाई बाइपास गरेर पुनरावलोकन याचिका दायर गर्न मिल्दैन। अपिलको उपाय नभएको अवस्थामा मात्र पुनरावलोकन स्वीकार्य हुन सक्ने कुरा बताउनु आवश्यक छैन।

१८. स्पष्ट पारिएको छ कि जब जिल्ला अदालतले देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गत दायर गरिएको याचिकामा ढिलाइ माफी माग्ने आवेदन खारेज गर्यो, र त्यसको परिणामस्वरूप, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश IX नियम १३ अन्तर्गतको मूल याचिका पनि खारेज गरियो जुन जिल्ला अदालतले "परिणामस्वरूप, याचिका खारेज गरिएको छ" भनी जनाएको थियो।

१९. उच्च अदालतमा पुनरावलोकन याचिकाको स्वीकार्यता सम्बन्धी यस पक्षलाई बुझ्दै, वरिष्ठ अधिवक्ता श्री साजन पूवाययाले यहाँका पहिलो प्रतिवादीलाई अपील दायर गर्न स्वतन्त्रता प्रदान गर्न र यदि यस अदालतद्वारा प्रदान गरिएको समय सीमाभित्र त्यस्तो अपील दायर गरिएमा, देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश XLIII नियम १(घ) अन्तर्गत अपील दायर गर्नमा लागेको सीमाबन्दीको मुद्दा उच्च अदालतले उठाउन नसक्ने गरी प्रस्तुत गरे।

प्रतिक्रियामा, वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सी. एस. वैद्यनाथनले बताए कि यदि पुनरावलोकनाधीन आदेश रद्द गरिन्छ र यहाँका पहिलो प्रतिवादीलाई स्वतन्त्रता प्रदान गरिन्छ भने, त्यस्तो आदेशबाट अपिलकर्ता प्रतिकूल प्रभावित हुनेछैन।

२०. परिस्थितिमा, हामी पुनरावलोकनाधीन आदेशलाई रद्द गर्छौं किनकि त्यो आदेश देवानी प्रक्रिया संहिताको धारा ११५ अन्तर्गत कहिल्यै पनि स्वीकार्य नहुने देवानी पुनरावलोकन याचिकामा पारित गरिएको थियो। तथापि, यहाँका पहिलो प्रतिवादीलाई देवानी प्रक्रिया संहिताको आदेश XLIII नियम १(घ) अन्तर्गत, यदि चाहे, मिति ३१.१२.२०२३ को वा सोअघिको अपील दायर गर्न स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको छ।

२१. यदि त्यस्तो अपील उच्च अदालतमा दायर गरिएमा, सीमाबन्दीको बिन्दु उच्च अदालतद्वारा उठाइनु हुँदैन।

२२. यो भन्न आवश्यक छैन कि उच्च अदालतले यहाँका पहिलो प्रतिवादीद्वारा दायर गरिने अपील कानून अनुरूप निपटान गर्नेछ।

२३. दुवै पक्षका सबै दाबीहरू उच्च अदालतमा दायर गरिने अपीलमा प्रस्तुत गर्न खुला छन्।

२४. यो अपील स्वीकार गरिएको छ र माथि उल्लेखित शर्तहरूमा निपटान गरिएको छ। कुनै पनि लागत छैन।

लम्बित आवेदन(हरू) निपटान गरिएको छ।

शीर्षक तयार गर्ने: अपील स्वीकार गरियो।
दिव्या पाण्डे